

ΒΙΒΛΙΟ ΚΡΙΣΙΑΙ

Georg Karo, *Erinnerungen. Greifen am Thron, erschienen bei Bruno Grimm, Baden - Baden 1959. Σελίδες 131, εικόνες 75.*

Ἡ ἀγαθὴ τύχη πῦδόκησε νὰ φθάσῃ μὲ ἀκμαιοτάτας πνευματικὰς δυνάμεις τὸ 88ον ἔτος τῆς ἡλικίας του ὁ Νέστωρ τῆς προῖστορικῆς καὶ κλασσικῆς ἀρχαιολογίας Georg Karo καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὴν δημοσιότητα διὰ τὸ εὐρὺ καλλιεργημένον Κοινὸν ἓν συνθετικὸν ἔργον διὰ τοῦ ὁποίου παρέχεται μία λαμπρὰ συνολικὴ εἰκὼν τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, ἀποδοιδομένη ὑπὸ μορφὴν ἀναμνήσεων καὶ ὑπὸ τὸν ἐντυπωτικὸν τίτλον Γρύπες παρὰ τὸν Θρόνον. Ἐκ τοῦ κειμένου γίνεται φανερὰ ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως νὰ τὸ συμπληρώσῃ δι' ἑνὸς δευτέρου, ἀντιστοίχως εἰκονίζοντος τὸν μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν, τὸν ὁποῖον ἐμελέτησε καὶ ἐγνώρισεν ὅσον πολὺ ὀλίγοι. Τὸ μνημειῶδες αὐτοῦ ἔργον περὶ τῶν λακκοειδῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Μυκηναίων ἀποτελεῖ μαρτύριον τούτου. Ὁ ἴδιος ἓν προλόγῳ χαρακτηρίζει τὸ νῦν παρουσιαζόμενον ἔργον ὡς τονίζον τὴν προσωπικὴν θέσιν τοῦ συγγραφέως τοῦ ἀπέναντι τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ὁποίου παρέχει εἰκόνα. Ἀρχίζει μὲ τὴν παράθεσιν ἀναμνήσεων ἐκ τῆς πρώτης ἐπαφῆς του μὲ τὴν νῆσον Κρήτην, τῶν ἀνασκαφῶν τῆς καὶ τῆς ἐργασίας τούτων, εἰς τὴν ὁποίαν ἓν μέτρον καὶ προσωπικῶς συμμετέσχε, καὶ αἱ ἀναμνήσεις αὗται φέρουν πρὸ τῶν ὀμμάτων μας τὴν ἐποχὴν τῆς ἡρωϊκῆς ἀρχαιολογίας εἰς τὸ παρθένον ἀκόμη τότε ἔδαφος τῆς μεγαλονήσου. Μὲ τὴν περιγραφὴν τῶν ἀνὰ τὴν Κρήτην περιηγήσεών του παρέχεται ἡ εὐκαιρία νὰ δώσῃ ζώσας τὰς πρώτας ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὸ πολύμορφον τοπεῖον, τὰς δυσκόλους ἐπικοινωνίας, τοὺς ἀνθρώπους τῆς. Χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ τις εἰσάγεται εἰς μίαν συστηματικωτέραν ἐπαφὴν μὲ τὸν μινωικὸν πολιτισμὸν, τὸν ὁποῖον πλέον βλέπει μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ συγγραφέως. Σοφῶς ὁ τελευταῖος δὲν ὑποδιήρεσε τὴν ἔκθεσίν του εἰς κεφάλαια, ἄν καὶ διὰ τὴν διευκόλυνσιν τοῦ χειριζομένου τὸ βιβλίον παρετέθη πίναξ συστηματικὸς τοῦ περιεχομένου. Διατηρεῖ τις οὕτω τὴν ἐντύπωσιν μέχρι τέλους ὅτι ἐκτίθεται εἰς συνεχῆς κύκλος ἀλληλοσυνδεομένων ἐντυπώσεων.

Τὸ κείμενον συνοδεύεται μὲ λαμπρὰν εἰκονογράφησιν, εἰδικῶς κατὰ τὰς ἐντολάς τοῦ συγγραφέως προπαρασκευασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἐξαιρέτου καλλιτέχνου φωτογράφου Friedrich Hewicker. Αἱ πλεῖσται τῶν εἰ-

κόνων είναι ἀπὸ τὰς καλύτερας ἐξ ὧων μέχρι σήμερον ἐδημοσιεύθησαν, καθιστῶσαι κατὰ τρόπον ἄριστον προσιτὰ τὰ μοναδικὰ μινωικὰ ἄριστουργήματα εἰς τὸ εὐρὸν Κοινόν. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προξενοῦν αἱ εἰκόνες ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, καὶ ἐκ τούτου αισθάνεται τις λύπην ὅτι δὲν παρετέθησαν ἐπὶ πλέον ὀλίγαι ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ, αἵτινες ἴσως θὰ ἦσαν ἀκόμη ἐντυπωτικώτεροι. Εἰκόνες καὶ κείμενον εὐρίσκονται εἰς στενὴν σύνδεσιν, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι λόγῳ τῆς οἰκονομίας τῆς ὕλης ἀπεδείχθη ἀνεφάρμοστος ὁ συντονισμός των.

Ὁ συγγραφεὺς, παρακολουθήσας ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς προσπάθειάς τοῦ Ἔβανς διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ μινωικοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ, ὁμιλεῖ διὰ τὸ ὅλον πρόβλημα καὶ ὑπεραμύνεται τοῦ τεθέντος εἰς ἐφαρμὴν συστήματος, ὀρθῶς ὡς νομίζω. Ὅμιλεῖ ἐπίσης περὶ τῶν χρησιμοποιηθεισῶν μεθόδων ἀνασκαφῆς καὶ ὅλως ἰδιαιτέρως περὶ τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ Ἔβανς καὶ τῶν συνεργατῶν του.

Ἀκολουθῶς εἰσέρχεται εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς ὁποίας δίδει γενικὸν χαρακτηρισμόν, παραθέτων εἶτα καθολικὴν περιγραφὴν τῶν δύο κυριωτέρων ἀνακτόρων, τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ, καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐν ἀντιπαράβολῃ. Δὲν παραλείπει νὰ κάμῃ ἰδιαιτέρον λόγον περὶ τῶν συστημάτων ὑδρεύσεως καὶ ἀποχετεύσεως, ὡς καὶ περὶ τῶν ἀνέσεων αἷς εἰσῆγαγεν ὁ πολιτισμός. Περαιτέρω περαιτέρω εἰκόνα τῶν μινωικῶν ἱερῶν καὶ τῶν εἰδικῶν τούτων ἐγκαταστάσεων, συμβόλων καὶ εἰδώλων καὶ ὁμιλεῖ δι' ὀλίγων περὶ τῆς ἐντὸς αὐτῶν διεξαγομένης λατρείας, κεφάλαιον τὸ ὁποῖον τοῦ ἐδόθη ἄλλοτε ἢ ἐκκαιρία νὰ ἐπεξεργασθῇ ἀναλυτικώτερον, εἰς μορφήν ἄλλαντος ἀντιπροσωπευτικῶς εἰκονογραφημένου. Ἐν συσχετισμῷ ἐξετάζει τὴν νεκρικὴν λατρείαν, ὁλοκληρῶν περαιτέρω τὴν ἐκθεσίον του μὲ τὴν περιγραφὴν τῶν νεκροπόλεων καὶ τῶν μεγαλοπρεπῶν βασιλικῶν τάφων. Προκειμένου περὶ τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Τάφος - Ἱερὸν νοτίου βασιλικοῦ τάφου, μνημονεύει τὸν χρυσοῦν δακτύλιον τοῦ Μίνως, ὑποστηρίζων τὴν κιβδηλίαν τούτου.

Μὲ ὅλως ἰδιαιτέραν ἐνάργειαν καὶ γλαφυρότητα πραγματεύεται ἀκολούθως περὶ τῆς μινωικῆς τοιχογραφίας, ὡς περὶ τῆς μᾶλλον χαρακτηριστικῆς ἐκδηλώσεως τῆς μινωικῆς τέχνης. Περιγράφει τὴν τεχνικὴν τῆς, τὴν διάρθρωσιν κατὰ συνεχῆ διαζώματα, τὴν προκαλουμένην παραίσθησιν ἐλευθέρου χώρου καὶ δίδει τοὺς κύριους χαρακτήρας αὐτῆς καὶ τοὺς συμβατισμούς τῆς. Μὲ παράθεσιν σειρᾶς παραδειγμάτων δεικνύει πῶς ἐχρησιμοποιήθησαν θέματα τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, μάλιστα τῆς θρησκευτικῆς, ἵνα πλασθῇ εἰς ὄνειρώδης καὶ πλασματικὸς κόσμος, σφύζων ἐκ ζωῆς καὶ κινήσεως. Ἐνώπιόν μας πα-

ρελαύνει οὕτω δλόκληρος ἡ θεωρία τῶν εὐκινήτων καὶ χαρσιεσῶν μορφῶν τῶν δωροφόρων, χορευτῶν, ἀκροβατῶν, τῶν κυριῶν τῆς αὐτῆς καὶ τοῦ νεαροῦ πρίγκηπος, πλῆθος εἰκόνων ἐκ τῆς φύσεως μὲ τὴν πλουσίαν πανίδα καὶ χλωρίδα· καὶ ἀκλούθως δλόκληρος ὁ μικρογραφικὸς αὐτὸς κόσμος εἰς τὸν ὁποῖον τόσον ἐλευθέρως κινουῦνται ἔορταστικαὶ δμάδες ἢ τελετουργοῦσαι μορφαί. Ὁ συγγραφεὺς ὑπογραμμίζει τὴν ἐντύπωσιν περὶ τῆς μεγαλοπρεπείας καὶ θεοσεβείας τοῦ βυσιλικοῦ οἴκου ἧτις θὰ ἐπροξενεῖτο εἰς τοὺς εἰσερχομένους εἰς τὰ ἀνάκτορα. Δίδει ἐπίσης χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ καθαρῶς διακοσμητικοῦ κύκλου. Ἡ περιγραφή τῶν θεμάτων τούτων γίνεται μὲ μεγάλην τέχνην καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα παρεισάγονται νέαι ἐρμηνεῖαι (ὡς προκειμένον περὶ τῆς ταυρομαχίας)· δὲν διστάζει, ἵνα μὴ καταπονηθῇ ὁ ἀναγνώστης, νὰ παραθέσῃ καὶ ἀνέκδοτα (ὡς διὰ τοὺς γρύπας τοῦ θρόνου). Προσπαθεῖ ταυτοχρόνως νὰ δώσῃ τὰ διάφορα στάδια ἐξελίξεως τῆς τοιχογραφίας καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν αἰφνιδίαν καὶ ἄνευ προσταδίων ἀνθησίῃ της μὲ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπεξεργασίαν τῶν θεμάτων εἰς τὴν μικρογλυπτικὴν τῶν σφραγιδολίθων.

Εἰσέρχεται οὕτω εἰς τὸ σημαντικώτατον τοῦτο κεφάλαιον τῆς μινωικῆς τέχνης, τοῦ ὁποῖου δίδει πλήρη εἰκόνα μὲ λίαν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα· τεχνικὴ, μορφολογία, θεματογραφία, κύριοι χαρακτῆρες ἐξετάζονται καὶ ἐρμηνεύεται ὁ τρόπος καθ' ὃν ἡ μικρογλυπτικὴ ἤσκησεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς. Ὁρισμένα θέματα ἐπισύρουν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν του, ὡς οἱ παῖκται τοῦ ζιτρικίου, αἱ δαιμονικαὶ μορφαὶ τῶν σφραγισμάτων τοῦ Ζάκρου, αἱ προσωπογραφαί βασιλικῶν προσώπων ἐπὶ σφραγισμάτων τῆς Κνωσοῦ. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν τελευταίων ὁμιλεῖ περὶ τοῦ φυλετικοῦ μινωικοῦ τύπου καὶ περὶ τῆς ἰδιορρυθμίας νὰ ἀποδίδωνται μορφαὶ συχνὰ ἀκέφαλοι ἢ μὲ ἀτροφικὰς κεφαλὰς. Ὁμιλεῖ καὶ πάλιν περὶ τῆς ἀποδόσεως τῆς κινήσεως ὅχι μόνον εἰς τὰς μορφὰς τῶν μικρογλυπτικῶν παραστάσεων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ διακοσμητικὰ θέματα.

Παρεισάγει ἀκλούθως τὸ κεφάλαιον τῶν γλυπτικῶν ἐπιτευγμάτων τῆς μινωικῆς τέχνης εἰς τὰ λίθινα ἀγγεῖα καὶ λοιπὰ σκεύη καὶ εἰς τὰ εἰδώλια. Ἀναγνωρίζει τὰς ἐπιδράσεις, μάλιστα τῆς Αἰγύπτου, ἀλλ' ὀρθῶς ὑπογραμμίζει τὴν πρωτοτυπίαν καὶ ἰδιορρυθμίαν τῶν μινωικῶν, τόσον ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογὴν πολυχρώμου ὕλικου ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀξιοποίησίν του. Ἰδιαιτέρως ὑπογραμμίζει τὰ ἐπιτεύγματα εἰς τὰ πλαστικοῦ σχήματος ἀγγεῖα, ὧν πολλὰ μὲ ἐνθέσεις, καὶ εἰς τὰ μετ' ἀναγλύφων παραστάσεων, τῶν ὁποίων ἐξαίρει τὴν χάριν. Συναφῶς ὁμιλεῖ περὶ τῶν πλαστικῶν ἔργων ἐκ πηλοῦ καὶ φαγεντιανῆς, τῶν πλείστων ἐξυψηρετησάντων θρησκευτικὸς σκοπούς, καὶ ἐκεῖνων

ἐκ μαλακῶν ὕλῶν, ὡς τοῦ ἑλεφαντοστοῦ. Παριστᾷ μὲ πλήρη ἐνάργειαν τὴν θαυμαστὴν τεχνικὴν ἔργων, οἷα αἱ ἐκ φαγεντιανῆς θεαί τῶν ὄρφων, ἢ χρυσελεφαντίνων, ὡς ὁ ταυροκαθάπτῆς. Περὶ τῶν εἰδωλίων ἐκ λίθου, πηλοῦ, χαλκοῦ διαπραγματεύεται εὐρύτερον, παρεισάγων πληροφορίας σχετικὰς μὲ τὴν μινωικὴν θρησκείαν. Συμπληρῶνει τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν γλυπτῶν ἔργων εἰς ἄλλα εἶδη, ὡς τὴν κατηγορίαν τῶν λύχνων.

Τῆς μεταλλοτεχνίας παρουσιάζει τὰ πλέον σημαντικὰ ἐπιτεύγματα τόσον εἰς τὴν χρυσοχοικὴν τέχνην ὥσον καὶ εἰς τὴν ὄπλουργίαν καὶ τὴν κατασκευὴν χαλκῶν σκευῶν.

Τέλος συμπληρῶνει τὴν συνθετικὴν εἰκόνα μὲ τὴν διαπραγμάτευσιν ὀλοκλήρου τῆς ἐξελίξεως τῆς κερραμεικῆς, ἀπὸ τῆς παλαιότερας περιόδου, καθ' ἣν αἱ νεολιθικαὶ ἐπιβιώσεις καὶ αἱ ἔξωτερικαὶ ἐπιδράσεις ἔδιδον ρυθμοὺς ὑπονεολιθικοῦ χαρακτῆρος (ῥυθμοὶ Ἄγ. Ὀνουφρίου, Πύργου, Βασιλικῆς), διὰ τῆς μέσης περιόδου μὲ τὸν πρωτότυπον ἔξοχον τεχνικῆς καὶ διακοσμήσεως καμαραϊκὸν ρυθμόν, εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ποικιλίας καὶ τὰ διαδοχικὰ στάδια, μέχρι τῆς ὑστέρως περιόδου μὲ τὸ νέον φυσιοκρατικὸν πνεῦμα, τροφοδοτούμενον κυρίως ἐκ τοῦ κόσμου τῆς χλωρίδος καὶ τῆς θαλασσίας πανίδος, καὶ τὴν νέαν τεχνικὴν. Σοφῶς παρίστανται αἱ ἐνδιάμεσοι φάσεις τῆς προπαρασκευῆς καὶ διασταγμοῦ, αἱ μυκηναϊκαὶ ἐπιδράσεις εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ρυθμοῦ μᾶλλον μνημειώδους, συμμετρικοῦ καὶ συμβατικοῦ — τοῦ ἀνακτορικοῦ — καὶ ἡ πρὸς τὴν παρακμὴν βαθμιαίως κλίνουσα τελικὴ φάσις. Τὰ παρατιθέμενα παραδείγματα τῆς μακρᾶς ταύτης ἐξελίξεως εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον χαρακτηριστικῶν τῶν ρυθμῶν καὶ μορφῶν. Ἰδιαιτέρως πραγματεύεται καὶ περὶ τῶν κοινοτέρων ἀγγείων καὶ σκευῶν, πίθων, λουτήρων καὶ σαροφάγων.

Ἐν παρόδῳ ἔξετάζει τὸ πρόβλημα σχέσεως τοῦ μινωικοῦ μὲ τὸν μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν καὶ τῆς δυνατότητος διακρίσεως τῶν τεχνουργημάτων τῶν κύκλων τούτων, ἐπίσης δὲ τὸ πρόβλημα τῆς διακρίσεως γνησίου καὶ κιβδηλοῦ, ὑπογραμμίζων τὴν τελευταίαν συμβολὴν τῆς ἐπιπιστήμης μὲ τὴν θέσιν νέων κριτηρίων. Ὅμιλεῖ περὶ τῶν κυριωτέρων ἔργων περὶ ὧν προέκυψαν μεγάλαι ἀμφισβητήσεις, τῶν χρυσῶν δακτυλίων τοῦ Μίνως καὶ Νέστορος καὶ τοῦ θησαυροῦ τῆς Θίσιβης, τῶν ὀπείων ὑποστῆριζει τὴν κιβδηλίαν, τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τῆς Τίρυνθος καὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου εἰδώλου τῆς Βοστῶνης, τὰ ὅποια θεωρεῖ γνήσια. Τὸ ὄρατον βιβλίον κλείει μὲ τὴν διερεύνησιν τῆς καταγωγῆς τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ τὴν ἔρευναν τῶν ριζῶν του εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, τὴν ἔξέτασιν τοῦ φυλετικοῦ τύπου, τοῦ ὁποίου υπογραμμίζεται ἡ σύνδεσις μὲ τὴν Ἀνατολίαν, καὶ τῶν λοιπῶν σχέσεων

μὲ τὴν Ἀνατολὴν καὶ Αἴγυπτον, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν ἀποδεικνύονται ὡς σχέσεις καταγωγῆς. Τὸ ὅλον θέμα παραμένει sub judices.

Πολλὰ ἔχουν γραφῆ διὰ τὸν μινωικὸν πολιτισμὸν, ἄλλα εἰς ἐπιστημονικὰς πραγματείας ἢ συγγράμματα, ἄλλα εἰς ἔργα ἐκλαϊκείσεως, προσφορᾶς ὕλης ἢ παραθέσεως εἰκόνων. Τὸ ἔργον τοῦ Γεωργίου Κάρο εἶναι καὶ ἐπιστημονικὸν καὶ ἐκλαϊκευτικὸν καὶ εἰς μέγα βαθμὸν ἐνημερωτικόν, ἢ δὲ πλουσία, λίαν καλλιτεχνικὴ εἰκονογράφησις τοῦ φέρει εἰς τὴν πρώτην σειρὰν τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα τυγχάνουν ἀπαραίτητα διὰ τὴν πρώτην ἐπαφὴν μὲ τὸν μεγάλον κρητικὸν πολιτισμὸν. Ἡ σαφήνεια ἣτις τὸ χαρακτηρίζει, ἢ γλαφυρότης τοῦ ὕφους καὶ ἡ χάρις τοῦ λόγου τὸ καθιστοῦν προσιτὸν εἰς πάντας, ἀλλὰ καὶ οἱ εἰδικοί ἐπιστήμονες πολλὰ ἔχουν νὰ κερδίσουν ἀπὸ τὴν συστηματικὴν διαπραγματεύσειν τοῦ θέματος καὶ τὰς ἐνημερωτικὰς πληροφορίας. αἵτινες παρατίθενται εἰς τὸ κείμενον, ἀπὸ τὰς εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου παρατιθέμενας παρατηρήσεις καὶ τὰς λεπτομερεῖς ἐπεξηγήσεις τῶν ἀπεικονίσεων. Ὡς ἐκ τούτου τὸ βιβλίον ἔτυχεν ἤδη λίαν θερμῆς ὑποδοχῆς καὶ πανταχόθεν ἐξεφράσθη ἡ εὐχὴ ὅπως κατὰ τὸ δυνατόν συντόμως ἐκδοθῆ καὶ τὸ ἀντίστοιχον διὰ τὸν μυκηναϊκὸν πολιτισμὸν, διὰ τοῦ ὁποῖου θὰ συμπληρωθῆ λαμπρῶς ἡ εἰκὼν τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ὀλίγαι τινες παρατηρήσεις προστιθέμεναι ἐνταῦθα δὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ νὰ ἀσκήσουσιν κριτικὴν τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ υποβοηθήσουσιν τοὺς μέλλοντας νὰ τὸ χρησιμοποιήσουσιν ἐπωφελέστερον. Ἄλλως πρόκειται περὶ μᾶλλον ἐπουσιωδῶν λεπτομερειῶν, διὰ τὰς πλείους μάλιστα τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων. Ὁ συγγραφεὺς γράφων μακρὰν πλῆθυν τῶν σωζομένων λειψάνων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ μὴ ἔγων τὴν δυνατότητα νὰ ἐλέγξῃ ὠρισμένα σημεῖα, ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποπέσῃ εἰς ἀβλεπτήματά τινα, τὰ ὁποῖα φυσικῶς θὰ ἦσαν πολὺ περισσότερα ἢ τὸ θαλερὸν γῆρας τοῦ σοφοῦ μελετητοῦ δὲν ἐχαρακτηρίζετο ἀπὸ μοναδικῆς ἐναργείας μνήμην.

Τὸ ἐννεαδικὸν χρονολογικὸν σύστημα τοῦ Ἐβανς — τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν τὸ εἶχεν ἤδη διαρθρώσει, ὡς ἀναγράφεται (σ 6), ἀπὸ τοῦ 1900 — πάντοτε ἔφερε σύγχυσιν εἰς τοὺς μελετητάς, ἰδίως ὡς πρὸς τὸν συντονισμὸν του μὲ τὰς ἱστορικὰς διαιρέσεις τὰς ὁποίας δημιουργοῦν αἱ μεγάλαι καταστροφαὶ ἰδιαίτερος διαμφισβητουμένη εἶναι ἡ ἀπόδουςις ὠρισμένων ἀντικειμένων εἰς τὴν μίαν ἢ ἄλλην φάσιν τῆς αὐτῆς περιόδου. Θὰ ἦτο φρονιμώτερον διὰ τοῦτο ἢ νὰ παραλείπεται ἡ ἀκριβεστέρη ἀήλωσις τῆς φάσεως ἢ νὰ χρησιμοποιήηται τὸ τελευταίως προταθὲν σύστημα χρονολογήσεως μὲ βάσιν τὴν ἱστορίαν ἐξελίξεως τῶν ἀνακτόρων, ἀφοῦ ταῦτα κυρίως ὑπῆρξαν αἱ ἐστίαὶ ἀκτινοβολίας τοῦ πολιτισμοῦ (προανακτορικὴ, παλαιονακτορικὴ, νεονακτορικὴ καὶ μετανακτορικὴ περίοδος). Οὕτω π. χ. ἐν σ 31 διδεται ὡς χρονολογία τῶν ἀνακτόρων Φαιστοῦ, τοῦ πρώτου ἢ ΜΜΙ - ΙΙ περίοδος, τοῦ δευτέρου ἢ ΥΜΙ, ἐνῶ ἐν σ. 92 χρονολογεῖται τὸ δεύτερον ἀνάκτορον Κνωσοῦ εἰς τὴν ΜΜΙ β - ΥΜΙ περίοδον, δη-

μιουργημένης ούτω διαφορετικής χρονολογίας δια τα δύο ανάκτορα, ητις άλλως δέν συμφωνεί με την χρονολόγησιν τών έντός ούτων άνευρεθέντων αντικειμένων. Η κατά τό σύστημα Έβανς χρονολόγησις άμφοτέρων τών άνακτόρων θά ήτο ΜΜΙ β · ΜΜΙΙ τοϋ πρώτου και ΜΜΙΙΙ · ΥΜΙΙ τοϋ δευτέρου, με τρεΐς οίκοδομικάς φάσεις δι' Έκαστον. Η άναγωγή εις την ΜΜΙΙ ώρισμένων Έργων ώς τών τριών άναγλύφων άγγείων, τοϋ έκ λιπαρίτου τρίτωνος και της σφιγγός · μελανοδοχείου έξ Έλγ Τριάδος, τών μικρών έλεφαντινων αντικειμένων έκ Παλαικάστρου και τοϋ έλεφαντινου άκροβάτου έκ Κνωσού, τοϋ πλαστικού ρυτου μορφής ταύρου έκ Ψείρας, της μικράς χαλκής λάτριος έξ Έλγ Τριάδος, της μικράς κουροτρόφου θεάς έκ Μαύρου Σπήλιου Κνωσού, τοϋ χαλκού Ιππαρίου και τοϋ χαλκού είδωλιου λατρευτοϋ έκ Τυλίσου, τοϋ χρυσοϋ δακτυλίου τών Ίσοπάτων, τών έκ πορφυρίτου λύχνων και τοϋ έκ τοϋ αϋτου ύλικου προτύπου βάρους έκ Κνωσού δέν δύναται νά στηριχθῆ, τοιαύτης χρονολογίας ούσης άναμφιβόλως ύψηλή; Σήμερον έπίσης είναι άποδεδειγμένον ότι τό έκ Μόγλου πώμα με τόν κύνα άνήκει τουλάχιστον εις την ΠΜΙΙ φάσιν, εις ήν και ή ώραία πυξίς μετά σπειρών έκ Μαρωνιάς, και οι τα εις τό άνάκτορον Μαλιών άνακαλυφθέντα insignia dignitatis, σκήπτρον και ξίφος, τοϋ βασιλέως είναι ΜΜΙΙΙ και όχι ΜΜΙΙ. Εις την χρονολόγησιν τών τοιχογραφιών ύπάρχουν έπίσης διαφοραί: Ο Κρυκοσυλλέκτης πλέον δέν χρονολογείται εις την περίοδον τοϋ πρώτου άνακτόρου και πιθανώς δέν είναι παλαιότερος της ΥΜΙα φάσεως. Αί τοιχογραφίαι τών περδικων και της ταυρομαχίας χρονολογούνται πολύ χαμηλά, εις την ΥΜΙΙ φάσιν, όταν ό Έβανς τάς θεωρεί πρωίμους εις την ΥΜΙα περίοδον. Ο Ρυτοφόρος, μέρος της Πομπής τοϋ Άνακτόρου Κνωσού, άσφαλώς χρονολογούμενης εις την ΥΜΙΙ περίοδον, δέν δύναται νά άνήκη εις την ΜΜΙΙΙ φάσιν. Οί γούπες καλώς έχρονολογήθησαν εις την λήγουσαν 15ην έκτα, δια τοϋτο όμως είναι άπαράδεκτος ή χρονολόγησις της αιθούσης τοϋ θρόνου εις την ΜΜΙΙΙ (προφανώς έγινετο σύγχυσις με την Άλλην αιθούσαν θρόνου της Άνατολ. πτέρυγος, ης σώζεται μέρος της ΜΜΙΙΙ διακοσμήσεως) Έπίσης ή καταστροφή της Οικίας Τοιχογραφιών Κνωσού δέν έγινετο περί τό 1600, άλλα περί τό 1500 (τέλος της ΥΜΙα φάσεως) και έκ τούτου εις την φάσιν ταύτην δέον νά χρονολογηθούν αί τοιχογραφίαι τών βασιλικών κήπων (πιθήκων και κσανού πτηνου). Αί τελευταίαι Έρευναι άπέδειξαν έπίσης ότι τό σύνολον τών πλαστικων άγγείων τών κάφων της Μεσαράς άνήκουν εις την τρίτην προανακτορικήν φάσιν (ΠΜΙΙΙ - ΜΜΙα) και όχι εις τάς παλαιότερας έκ τούτου φαίνεται ύψηλή ή χρονολόγησις τών πτηνομόρφων προχοϊσκων έκ Κουμάσας εις την ΠΜΙΙ φάσιν. Εις την χρονολόγησιν της κεραμεικής αί Έρευναι τών τελευταίων έτών προσέφεραν άσφαλείς βάσεις οϋτω οί ρυθμοί Έλγ Όνουφρίου και Πύργου (εικ 50 και 50) άνήκουν εις την ΠΜΙ φάσιν, της Βασιλικής (εικ 49) εις την ΠΜΙΙΙ, τόσον τών κηλιδωτων όσον και τών μετ' ωχροϋ χρώματος (όλίγον ύστερωτέρων τών πρώτων). Τά περισσότερα τοϋ ακιδωτου ρυθμοϋ (barbotine) είναι της ΜΜΙβ φάσεως, πάντα δέ τά θαυμαστής τεχνικής και διακοσμήσεως καμαραικά σκεύη άκμής είναι ΜΜΙΙ (όχι λοιπόν ΜΜΙ ή ΜΜΙΙΙ τά τών εικ 54 - 56, 58, 59, 61). Η ώραία πρόχους με την πθαν έκ Φαιστοϋ πρέπει νά άνήκη εις την ΥΜΙα φάσιν και όχι εις την ΥΜΙβ, ένω άντιθέτως τά πολύχρωμα μορφής κάδου με όκτωειδεις λαβός άγγεία είναι άσφαλώς μεταγενέστερα της ΜΜΙΙβ. Ο πίθος τών διπλων πελέκεων είναι ΥΜΙΙ και όχι ΥΜΙβ και άντιθέτως ό πίθος με τά μετάλλια της εικ. 70 είναι ΜΜΙΙβ και όχι ΥΜΙΙ. Ο λουτήρ έκ Παχυάμμου και ή σαρκοφάγος με τά σύμβολα

ἐκ Παλαιάστρου ἀνήκουν εἰς τὴν ἀρχομένην μετανακτορικὴν φάσιν ΥΜΙΙ α.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω διαφορῶν περὶ τὴν χρονολόγησιν ἐξαγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ εἶχε δηλωθῆ ἀπλῶς ἡ περίοδος καὶ ὄχι ἡ φάσις. Εἰς τὴν ἀπόλυτον χρονολογίαν (πίναξ σ. 118) εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνουσι ὠριμαίναι τροποποιήσεις· ὁ πίναξ θὰ ἔδει νὰ καταρτισθῆ μὲ βάσιν τὰς ἱστορικὰς διαιρέσεις, δημιουργούσας τὰς περιόδους καὶ τὰς φάσεις τὸ τέρας τῶν πρώτων ἀνακτόρων εἶναι περὶ τὸ 1700 π. Χ. (ὄχι τὸ 1750) καὶ ἡ ΜΜΙΙ β εἶναι ἀπὸ τὸ 1600 (ὄχι τὸ 1500)· ἡ ΥΜ περίοδος τελειώνει τὸ 1100 καὶ ὄχι τὸ 1100 (ὅπου τίθεται τὸ τέλος τῆς ΥΜΙ α)· τέλος οἱ ὑπομινωικοὶ χρόνοι ἀρχοῦν ἀσφαλῶς μετὰ τὸ 1100 (ὄχι τὸ 1150), ἀφοῦ ἡ Κάθοδος τῶν Δωριέων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοποθετηθῆ ὑψηλότερον τῆς χρονολογίας ταύτης· Ἡ ἑλληνικὴ γραμματεία ἀναβιβάζεται νῦν μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πινακίδων τοῦ συστήματος Β τρία τέταρτα καὶ ὄχι ἡμισυ χιλιετηρίδος πρὸ τῆς κρατούσης χρονολογίας τοῦ Ὀμήρου.

Ὑπάρχουν μικρὰ ἀνακρίβειαι περὶ τὴν δήλωσιν τοῦ ὕλικου ἐξ ἧς τὰ ἀντικείμενα εἶναι κατασκευασμένα (οὕτω τὸ πῶμα Μόχλου εἶναι ἐκ σχιστολίθου, ὄχι στεαίτιτου, αἱ σφραγίδες τῆς εἰκ. 14 ἐξ ἐλεφαντοστοῦ ὄχι λίθου, ἡ πυξίς τῶν σπειρῶν ἐκ Μαρωνιάς εἶναι ἐκ σχιστολίθου ὄχι πηλοῦ, μικρὰ λίθινα ἀγγεῖα ἐκ λιπαρίτου, σ. 74, δὲν γνωρίζω, τὸ σφράγιμα μὲ τὰ γυμνά δένδρα εἶναι ἐξ Ἄγ. Τριάδος ὄχι ἐκ Ζάκρου), ἡ ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν (τὸ ὠραῖον ρυτὸν ἐξ ὀψιανοῦ δὲν προέρχεται ἐκ Κνωσοῦ, ἀλλ' ἐκ Τυλίσου, καὶ ὁ τρίτον ἐκ λιπαρίτου ἐξ Ἄγ. Τριάδος καὶ ὄχι Κνωσοῦ, τὸ χαλκοῦν ἱππάριον ἐξ Ἄγ. Τριάδος καὶ ὄχι Τυλίσου, ἡ ΠΜ πρόχους τῆς εἰκ. 51 ἐξ Ἄγ. Ὀνουφρίου καὶ ὄχι ἐκ Κουμάσας). Ὁρισμένοι ἐρμηνεύει ἐπίσης δὲν εὐσταθοῦν ἢ ἔχουν πλεόν παραμερισθῆ ὑπὸ ἄλλων εὐστοχωτέρων. Οὕτω τοῦ Ἰσσελεπῆ ἢ Κεφάλαι ὠνομάσθη ὄχι ὡς Λόφος τοῦ Κυρίου (Θεοῦ), ἀλλ' ὡς ἀνήκουσα εἰς εὐκατάστατον ἰδιοκτητήν, Ἰσσελεπῆν τὸ Δωματίον τοῦ Θρόνου — τὸ ὅποιον βεβιαῶς δὲν εἶναι «ἐντυπωτικῶν διαστάσεων καὶ ὑψηλότερον τῶν ἄλλων δωματίων» — δὲν ὑπῆρξεν αἰθουσα ὑποδοχῶν (σ. 8), ἀλλ' αἶθουσα θρησκευτικῶν τελετουργιῶν τὸ «μωσαϊκὸν πόλεως» σφραλῶς δὲν ἦτο παιχνίδιον (σ. 29), ἀλλ' ἐθνικὴ διακόσμησις ξυλίνου κιβωτίου ἢ βόρειος ὑπόστυλος αἶθουσα εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐχρησίευσεν ὡς ἄγορά (ὡς ὁ Κ. ἐν σ. 30) ἢ διὰ τελωνιακῶν ἐλεγχον (ὡς ὁ Ἐβανς), μᾶλλον θὰ ἦτο αἶθουσα ἀναμονῆς τῶν εἰσερχομένων ἐκ τῆς ὁδοῦ τοῦ λιμένος. Τολμηρὰ εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὸ μικρὸν θέατρον θὰ ἐχρησίμευσεν ὡς τόπος ὑποδοχῆς ξένων ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως· τὸ ἀντίστοιχον τῆς Φαιστοῦ δὲν εἶναι ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Ἡ ἐκδοχὴ κατακρημνίσεως μέρους τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος μετὰ τῆς συναφοῦς στοᾶς εἰς τὸ Ἀνάκτορον τῆς Φαιστοῦ δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς μελέτης τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων· εἶναι πιθανὸν ὅτι μέρος τῆς αὐτῆς παρῆμεν ἀνοικτόν, ἵνα ἐξασφαλίξεται ἡ θέα πρὸς τὴν πεδιάδα. Λίαν ἀμφίβολος εἶναι ἡ χρησις τῆς παρῆδοξου «ὑπογαιῆς» ὡς δεξαμενῆς (σ. 32). Πολλὰ τῶν δωματίων τῶν χαρακτηρισθέντων ὡς καθαρτήριοι δεξυμεναὶ ἦσαν πράγματι λουτρά, ἀφοῦ μάλιστα εὐρίσκονται παρὰ τὰ κύρια διαμερίσματα κατοικίας· τῶν παρομοίων ἐγκαταστάσεων τῶν χρησιμοποιηθεισῶν διὰ σκοποῦς καθαρτηρίους ἢ μορφῆ προῆλθεν ἀκριβῶς ἐκ τῶν λουτρῶν ἐκροὴ ὕδατος δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὸ λουτρὸν τῆς βασιλείσεως τῆς Κνωσοῦ (ἀντιθέτως ὁ Κ. σ. 34, 36). Τῶν κυκλικῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς ἀπεδείχθη ἡδη ἡ δολοφονία καὶ θολωτὴ κατασκευή. Τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Χρυσολάκκου Μαλιῶν δὲν στηρίζεται εἰς διάφορον ἀρχὴν ἀπὸ τὰ λοιπὰ ΠΜ νεκροταφεῖα τῆς Ἀνατολ. Κρήτης· δὲν

είναι συγκρότημα ἐκ λιθοκτιστων νεκρικῶν οἰκιῶν (σ. 38), ἀλλ' ὡς ἐκεῖνα ἀπλᾶ περιφράγματα ταφικά. Οἱ βασιλικοὶ ταφοὶ τῶν Ἰσοπάτων καὶ Νότιος (Temple tomb) δὲν ὑπολείπονται αἰσθητῶς τῶν ἀντιστοιχῶν τῆς ἡπειρωτικῆς 'Ελλάδος' (σ. 41)

Εἰς τὰς τοιχογραφίας ὑπάρχει ἐπίσης παρερμηνεία στοιχείων τινῶν ὁ Πρίγκηψ τῶν Κρίνων δὲν παρεστάθη ἐρυθρός, ἀλλὰ ρόδινος, ἴσως εἰς ἐνδειξιν εὐγενείας· εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς ἐριτῆς εἰς ἐλαιῶνα δὲν παρίσταται τοῖχος (σ. 50), ἀλλὸ πλακόστρωτος διάδρομος· Ἡ τοιχογραφία τοῦ κροκοσυλλέκτου ὀρθῶς περιγράφεται ὡς παριστάσα πίθηκον — τοῦτο πρῶτος ἀπέδειξε διὰ μελέτης εἰς τὰ «Κρητ Χρονικά» Α', 505 κ.ξξ ὁ ὑποφαινόμενος —, παρὰ ταῦτα ὁμως εἰς τὴν εἰκόνα II ἀπεδόθη κατὰ τὴν παλαιὰν συμπλήρωσιν τοῦ Ζιλλιερὸν ὡς ἄνθρωπος. Εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῶν Κρίνων τῆς Ἀμνισοῦ ταῦτα δὲν παρίστανται μεταξὺ χυμηλῶν τοίχων (σ. 54), ἀλλ' εἰς βαθμιδωτὴν κηρυτικὴν διάταξιν. Ἡ νέα ἐρμηνεία τοῦ κυβιστήματος τῆς τυρομαχίας (σ. 57) δὲν φαίνεται πιθανὴ καὶ ἀντιτίθεται πρὸς τὰ γνωστὰ ἐξ ἄλλων ἀναλόγων παραστάσεων. Τὰ ὑποῖοντα τὰς χεῖρας γυναικεία εἰδώλια ἐκ Πετοσφᾶ (εἰκ. 35) ἀποκλείεται νὰ εἶναι θεότητες. Τὰ θέματα παραδόξων διαιμόνων τῶν σφραγισμάτων Ζακρου δὲν ἐδημιουργήθησαν λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς λοιπῆς θεματογραφίας (σ. 66), ἀλλ' ἀπὸ σκοποῦ, ἴσως διὰ θρησκευτικούς λόγους. Εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ἀναγλύφων ἄγγειων ἐκ στεατίτου τῆς Ἀγ. Τριάδος ἡ διδομένη ἐρμηνεία (σ. 77 - 78) ἔχει ἐγκαταλειφθῆ· εἰς τὸ κύπελλον παρίσταται προσφορὰ λέιας κυνηγίου καὶ ὄχι στρατιωτικῆ με ἀσπίδας· εἰς τὸ ἄγγειον μετὰ τὴν παρέλασιν αἱ μομφαὶ μετὰ τὰ ἐργαλεῖα ἀποκλείεται νὰ εἶναι συλλέκται ἐλαιοκάθρου ἢ ἐρμηνεῖα τῶν ὄξυθεριστῶν, λιχνιστῶν ἢ δεματιστῶν παραμένει πάντοτε ἡ ἰσχυροτέρα· οἱ ὀπισθεν τοῦ σειστροφόρου δὲν εἶναι γυναῖκες, οὐδὲ φέρουν ξενικὸν φόρεμα· ἀπλῶς τὰ στήθη των εἶναι ἐξωγκωμένα ἐκ τῆς ἀναπνοῆς τοῦ αἵματος· οὐδ' οἱ πιπτοντες εἶναι δύο, ἀλλ' εἰς μόνος. Ἡ ἄποψις περὶ τῆς ἐκ στεατίτου σφιγγὸς ἐξ Ἀγ. Τριάδος ὡς μελανοδοχείου (σ. 79), καίτοι ὑποστηρικθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἐβανς, δὲν φαίνεται ἱκανοποιητικὴ· τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἄγγειων μετὰ λεκανίσκας προορίζεται διὰ προσφορὰς εἰς νεκρούς ἢ εἰς τὴν θεότητα. Αἱ μικροὶ κεφαλαὶ νέγρον εἰς τὸ τεμάχιον τοιχογραφίας τὸ γνωστὸν ὡς Jewel Fresco δὲν ἐννοοῦνται ὡς ἐνώτια (σ. 72), ἀλλ' ὡς ἐξαγέματα περιδεραίου· Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τῶν Ἰσοπάτων ἡ μία τῶν γυναικῶν εἶναι ἀναμφισβητήτως ἡ θεότης· Αἱ κεφαλαὶ τῶν γυναικῶν τούτων, ὡς καὶ εἰς ἄλλα παραδείγματα καὶ εἰς τὴν μικρὰν κουροτρόφον τοῦ Μαύρου Σπήλιου (εἰκ. 17) δὲν λείπουν (σ. 70), ἀπλῶς εἶναι ἀτροφικαὶ παῶς. Ἡ τῖάρα καὶ ὁ πῖλος τῶν θεοτήτων τῶν ὄφρων ἐκ φαγεντιανῆς εἶναι ζήτημα ἂν δύναται νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς στέμματα (σ. 81 - 82). Ὁ ἐκ Τυλλίσου χαλκοῦς λάτρις δὲν φέρει χειρόκτια πηγμαχίας, οὐδ' ἐμβαδὰς εἰς τοὺς πόδας· φορεῖ ἀπλῶς ψέλια καὶ περισφύρια. Ἡ ἔλλειψις ἐναργείας εἰς τὴν ἀπόδοσιν ἐφερεν εἰς τὴν παρανόησιν ταύτην, ἔλλειψις ἧτις παρατηρεῖται καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μικρὰ χαλκᾶ, ὡς εἰς τὴν μικρὰν λάτριν ἐξ Ἀγ. Τριάδος (εἰκ. 40), ἧτις βεβαίως δὲν εἶναι ἡμιτελής.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς κιβδηλίας ὠρισμένων περιφύμων καταστάτων ἀντικειμένων ἢ μαρτυρία τοῦ Κ. διὰ τὴν θεὰν τῆς Βοστώνης εἶναι λίαν πολυτίμος· αἱ συμπίπτει πρὸς τὴν τοῦ Ξανθοῦδιδου (βλ. τὰ σημεῖά του δημοσίευθῆναι εἰς τὰ «Κρητικὰ Χρονικά», Β' (1948) σ. 526). Καὶ ὁ ὑποφαινόμενος ὑπεστήριξε πάντοτε τὴν γνησιότητα. Ὡς πρὸς τοὺς χρυσοὺς δακτυλίους τοῦ Μίνοως καὶ Νέστορος ἡ κιβδηλία των δὲν εἶναι ἀποδεδειγμένη, παρὰ τὰς σφρα

πρατηρήσεις τοῦ δε Biesantz τὸ ἱστορικὸν ἰδίᾳ τοῦ πρώτου, τὸ ὁποῖον θὰ δημοσιεύσω προσεχῶς — αἱ εἰς τὸ βιβλίον παρατιθέμεναι πληροφορίες δὲν εἶναι ἀκριβεῖς — τείνουν νὰ βεβαιώσουν τὴν γνησιότητα, ὅποτε θὰ ἀπεδεικνύετο αὐτομάτως καὶ ἡ γνησιότης τοῦ δακτυλίου Νέστορος (ὡς ἔχοντος ἐπιεικῶς ὁμοιον μὲ κοκκίδωσιν διακοσμούμενον κρίκον).

Ἔχω ἀμφιβολίας ἐπὶ ὠρισμένων ἄλλων σημείων: Ὅτι ἡ χειροτέρα κατάστασις διατηρήσεως τῶν ἀνακτόρων Φαιστοῦ καὶ Μελίων ὀφείλεται εἰς ἐπιποδομήσεις καὶ ὅτι ἡ Κνωσὸς ἀπεκατεστάθη ὡς καλύτερον διατηρουμένη (σ. 20) ὅτι ὁ Ξανθουδίδης ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἱ. Χατζηδάκη (σ. 20) ὅτι τὸ ἱερόν τοῦ Νοτίου Βασιλ. Τάφου ἐπεκοινώνει διὰ καταπακτῆς μὲ τὴν κάτωθεν αὐτοῦ κρύπτην (σ. 42) ὅτι ἡ τελευταία φάσις τῆς τεχνικῆς τοῦ ρυθμοῦ Καμαρών φθάνει μερὶ τῆς πρώιμου 15ης ἑκαετ. ὅτι ὁ κασσίτερος ἤρχετο ἀσφαλῶς ἐξ Ἀνατολίας (σ. 98) (ἢ ἐξ Ἰσπανίας προέλευσις εἶναι μᾶλλον πιθανή) ὅτι ἡ τεχνικὴ τῶν ἀκιδωτῶν ἀγγείων ἐγίνετο δι' ἐπισιαλόξεως ἐκλεπτυσμένου πηλοῦ (σ. 102) ὅτι κατὰ τὴν παλαιονακτορικὴν περίοδον ὑπάρχει ὀπισθοχώρησις εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀνατολ. Κρήτης (σ. 104) ἀπλῶς ἐκεῖ δὲν ἀνεκαλύφθησαν εἰσὶ τὴν ἀσφαλῶς ὑπάρξοντα ἀνάκτορα, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἀκτινοβολία εἶναι αἰσθητή) ὅτι ἡ μεταστροφή ἀπὸ τὸν διακοσμητικὸν γαμαρῶν ρυθμὸν εἰς τὸν φυσιοκρατικὸν νεοανακτορικὸν προήλθεν ἀπολύτως λόγῳ ἴσως τῆς θελήσεως ἡγεμόνος τινος (σ. 108) ἡ μεταστροφή γίνεται βαθμιαίως καὶ δύναται τις νὰ παρακολουθήσῃ πάντα τὰ ἐνδιάμεσα στάδια) ὅτι εἰ ψευδὸς οἱ ἀμφορεῖς ἐγένοντο εἰς ἀντικατάστασιν τῶν ρυτῶν (αὐτῶν) αἱ δύο σειραὶ εἶναι παράλληλοι καὶ ἡ χρῆσις τῶν σκευῶν τούτων πολὺ διάφορος).

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις κατ' οὐδὲν μειώνουν τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ διαφωτιστικὴν ἀξίαν τοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔν τῶν καλυτέρων ἐξ ὧσων ἐγράφησαν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀντάξιον τοῦ σοφοῦ ἐπιστήμονος, μοναδικῆς ὑπηρεσίας προσενηγόντος εἰς τὴν προϊστορικὴν καὶ κλασσικὴν ἀρχαιολογίαν. Ὅτι ἔξακουσθῆι νὰ εἶναι ἐπίσης φερμὸς φίλος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδιαιτέρως τῆς Κρήτης γίνεται αἰσθητὸν ἀμέσως εἰς πάντα διεξερχόμενον τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἔργον.

N. ΠΛΑΤΩΝ